

Kloosterkerk, 6 mei 2018 – voorganger ds Marthe de Vries, Wassenaar

Beste mensen,

In Haarlem, de stad waar ik woon, was het gisteren groot feest: het oudste Bevrijdingsfestival van Nederland beleefde een fantastische editie: veel mensen, prachtig weer. Wij wonen vlak bij het festival terrein en zagen de opbouw van dag tot dag vorderen: hoe een bos wordt omgetoverd tot een groot festivalterrein met verschillende podia, eetgelegenheden en wat niet al.

In alle feestelijkheden zou je bijna vergeten wat er aan die bevrijding vooraf ging: een oorlog op een schaal zoals we nog niet eerder gekend hadden, een stelselmatige vernietiging van grote groepen mensen, die ons nog altijd met afschuw vervult en ons vragen stelt: hoe kon dit, hoe was dit mogelijk?

Het brengt ons ook bij het geweld, waartoe wij mensen toch telkens weer in staat blijken te zijn. De omstandigheden veranderen, de tegenstanders veranderen, de vorm waarin in het zich uit ook, maar de agressie verandert niet. Telkens weer laaien woede en haat op en staan mensen elkaar naar het leven.

Juist in deze tijden houden we af en toe onze adem weer in: als er door regeringsleiders (te) grote woorden worden gebruikt, als er over en weer bedreigd wordt en er verbale spierballen worden gerold. We klampen ons vast aan goed nieuws, zoals de ontwikkelingen in Korea, waar nu wat meer ontspanning lijkt te komen.

En we voelen ons machteloos bij de enorme religieus geladen agressie in het Midden Oosten, waarbij onder het aanroepen van Allah de meest vreselijke dingen lijken te zijn toegestaan. De agressie die ons ook hier in het Westen treft en onverhoeds, verwoestend toeslaat.

Voor velen is het duidelijk: religie is de bron van alle geweld. Zeker van het geweld dat op dit moment in de wereld de boventoon voert. De haat-imams die oproepen tot geweld tegenover de ongelovigen, maar ook de fundamentalistische christenen die in Amerika de oorlogsretoriek aanmoedigen en voeden, of de fundamentalistische joden die in Israël nietsontziend zich steeds meer land toe-eigenen.

Waar God voor de ene partij kiest ten koste van de andere. De verhalen van de broers die elkaar vanaf het begin in de haren vliegen: Kaïn en Abel, Ismaël en Isaak. Zie het verhaal van Jakob, die op een vreselijke manier zijn vader en zijn broer bedriegt en die toch de zegen ontvangt. Enige woede van de kant van Esau en Isaak is zeker voorstelbaar.

Anderen verweren zich hiertegen en wijzen graag naar een tekst van vanmorgen: mijn gebod is dat jullie elkaar liefhebben, zoals ik jullie heb liefgehad. Of zoals een beroemd verhaal onder theologen luidt: een dominee die naar een zware nacht met zijn vrienden niet genoeg tijd voor de preek had gehad, de volgende morgen tegen zijn gemeente een ultra-korte preek hield: God is liefde, doe er wat mee.

Voor hen zit de agressie in andere godsdiensten en niet in het christendom.

Jonathan Sacks, de Engelse opperrabbin, houdt zich in zijn boek 'Niet in Gods naam', intensief bezig met het religieus extremisme en religieus geweld. Hij kijkt eerlijk naar zijn eigen religieuze traditie en hoe daarin daarmee wordt omgegaan.

Zijn stelling is, dat geweld niet religieus is, maar algemeen menselijk. Zolang als er mensen bestaan is er geweld geweest, want de mens is een sociaal dier, dat in groepen leeft en met andere groepen in botsing komt over voedsel, territorium en water. Daardoor zijn wij zeer altruïstisch tegenover de mensen van de groep waartoe wij behoren en zetten wij ons af tegen de mensen uit andere groepen. Tegenover anderen kunnen mensen ook tot extreem geweld komen.

Geweld is in zichzelf niet religieus, maar religie kan wel een belangrijke rol gaan spelen, omdat het de allerkrachtigste bron van groepsidentiteit is. Op zich is een goede samenbindende kracht niet

verkeerd. Het wordt pas problematisch als het gebruikt wordt om een ongezond dualisme in stand te houden.

Als het 'wij' scherp tegenover 'zij' wordt gezet; als wij onszelf als slachtoffer zien en de tegenstander demoniseren als de aanstichter van al het kwaad. In die gevallen kan religie een zeer brandbare set beelden en verhalen bieden die de vlam in de pan doen slaan.

Hoe moeten wij dan onze eigen religieuze verhalen verstaan? Zijn dat bronnen van geweld of bieden ze juist een tegenwicht?

Sacks laat in een aantal prachtige exegeses zien, dat die verhalen wel degelijk een tegenwicht vormen. Dat ze een gids worden van hoe wij met dit soort spanningen om kunnen gaan: van het wij tegenover zij, van de broeders die tegenover elkaar komen te staan.

Hij zoomt daarvoor in op verhalen van broedertwisten in de bijbel (de joodse bijbel, wat wij het oude testament noemen. Eigenlijk is dat al een beetje wij zij: zij hebben nog alleen maar het oude testament, wij hebben ook het nieuwe en zijn daarom beter.)

In die broedertwisten spelen agressie en geweld een rol. Een van de eerste verhalen van de bijbel is al een broedertwist met dodelijke afloop: Kaïn en Abel.

Sacks legt in zijn exegese de ingenieuze gelaagdheid van de verhalen bloot. In veel van die verhalen lijkt er een keuze te worden gemaakt voor een van de broers: God ziet Abels offer, maar dat van Kaïn niet. Jakob ontvangt de zegen, waardoor hij de lijn de aartsvaders en volk Israël wordt opgenomen en Esau niet. Voor de mensen in de verhalen bronnen van conflict, maar de Godsfiguur wijst de andere weg.

Dat gebeurt doordat naast het verhaal van de uitverkoren broer ook heel duidelijk het verhaal van de andere broer verteld wordt.

Hij wordt niet terzijde geschoven, maar vaak wordt, juist door de manier waarop het verhaal verteld wordt, zo in het licht gezet, dat wij ons emotioneel met hem verbonden blijven voelen. Het maakt dat wij niet ondubbelzinnig kiezen voor de ene of de andere broer.

Het verhaal van Jakob en Esau is daar een prachtig voorbeeld van: we weten allemaal dat Jakob een van de aartsvaders is: hoeder en voortzetter van de lijn van Israël, maar door de manier waarop het verhaal verteld is, hebben we ook oor en oog voor Esau.

De spanning die tussen mensen en groepen kan zijn wordt in de profetie aan het begin van het verhaal al aangegeven: twee broers, twee volkeren die met elkaar zullen strijden.

En die strijd komt er: vooral doordat Jakob eigenlijk de plaats van zijn broer Esau begeert. Hij probeert op allerlei manieren, vaak tegen en over de grens heen van wat kan, de plek van zijn broer te bemachtigen. Absoluut dieptepunt daarin, is dat hij zijn blinde vader bedriegt om de zegen van Esau te ontvangen. De vader van wie duidelijk is, dat zijn hart uitgaat naar Esau: de natuurmens, de jager. En Jakob voelt dat hij daar niet aan kan tippen. Hij is het kind van zijn moeder: haar wereld, de wereld van de religieuze traditie.

Isaak vraagt Jakob tot drie keer toe, of hij echt Esau is. Tot drie keer toe bedriegt hij hem, maar hij ontvangt hem wel.

Het blijkt echter dat deze zegen hem helemaal niet past. Hij moet vluchten, omdat hij de woede en de haat van zijn broer op de hals heeft gehaald. En als hij terugkeert, na jaren van ballingschap, dan durft hij Esau eigenlijk niet onder ogen te komen.

Al die jaren was Jakob gedreven door het verlangen om zijn broer te zijn. Het mimetische verlangen in de psychologie (René Girard) is een oergegeven van de mens: wij verlangen wat de ander heeft/ is/ krijgt. Wij willen worden zoals hij of zij. (Daar drijft onze reclame op: die begeerte wekken, opdat wij het product gaan kopen.) Bron van conflict

Zo werd Jakob ook gedreven. Maar bij hem wordt dat verlangen doorbroken: op het moment dat hij op het punt staat om zijn broer na jaren weer te ontmoeten.

Dan heeft hij een worsteling aan de oever van de Jabbok: iemand worstelde met hem. Wie die iemand is, wordt niet nader ingevuld. Bewust: want Jakob worstelde met velen. Hij worstelde met de broer die hij wilde zijn, wiens plek hij wilde hebben. Zozeer zelfs dat hij zichzelf voordeed als

Esau. Hij worstelde met zichzelf, de schaduwzijde van zijn karakter. En hij worstelde met God: het beeld zoals het zou kunnen zijn.

In dat gevecht komt hij zichzelf onder ogen en realiseert zich dat hij niet Esau is. Wanneer zijn tegenstander naar zijn naam vraagt, verschuilt hij zich niet, doet hij zich niet anders voor dan hij is: Jakob.

Hij ziet ineens dat hij niet als zijn broer kan zijn en realiseert zich dat de zegen die hij hem ontstolen had, helemaal niet bij hem past. Dat die zegen letterlijk niet zijn zegen is. Isaak had die zegen voor Esau bedoelt, zijn buitenkind, zijn kind van de fysieke kracht. Hij belooft hem rijkdom en macht. Dat past bij dit kind.

Jakob realiseert zich, dat hij zijn eigen zegen wel degelijk heeft ontvangen: op het moment dat hij wegvluchtte naar zijn oom Laban. Toen gaf Isaak hem nóg een zegen. De zegen die Isaak zelf van zijn vader had ontvangen: de belofte van het land en de nakomelingen. Het is de zegen van Israël. Dat wordt ook in vervolg zijn naam.

Dat is de zegen die bij hem, bij Jakob past: het kind dat gevoelig was voor de traditie, dat ook wilde voortzetten. Het kind met de religieuze affiniteit.

De eerste zegen was niet voor hem omdat hij de jongste was, maar was niet voor hem, omdat Isaak die speciaal voor Esau had bedacht. Omdat die zegen bij dit specifieke kind paste.

Daar in de nacht aan de Jabbok doorziet Jakob wat er gebeurt is: hoe hij, koste wat het koste, Esau wilde zijn en hem dat alleen maar ellende had gebracht. Hoe hij daardoor een zegen had ontvangen, die helemaal niet bij hem paste.

De volgende morgen, als hij Esau ontmoet, geeft hij zijn broer de zegen terug die hij hem onthouden had. De zegen waarin hem macht en rijkdom werd beloofd. Jakob geeft hem de rijkdom, in de vorm van de enorme kudde die hij hem cadeau doet, en hij stelt zich nederig tegenover hem op. Hij werpt zich op de grond en noemt zijn broer consequent Heer. Dat valt des te meer op, omdat Esau hem helemaal niet zo formeel is. Integendeel: hij vliegt hem om de hals, noemt hem broer.

Daar, op dat moment, kunnen zij er samen zijn: de sterke broer, het buitenmens, Esau en de filosofischer broer, Jakob.

Ze zullen niet bij elkaar blijven, gaan ieders huns weegs, maar kunnen wel elkaar de ruimte bieden. En daarom kan het gebeuren dat helemaal aan het eind van dit verhaal wordt verteld, dat Isaak honderdtachtig jaar leefde. Toen blies hij zijn laatste adem uit en werd hij met zijn voorouders verenigd, na een lang leven. Hij werd begraven door zijn zonen Esau en Jakob.

Daar staan ze: samen aan het graf van hun vader.

Het is onvoorstelbaar rijk en diepzinnig verhaal. Een verhaal, duizenden jaren geleden geschreven, toen er nog geen psychologen waren, maar al zo bewust van hoe dat werkt tussen mensen. Een verhaal dat ons oog geeft voor het verhaal van onze broer, maar ook oog voor onze eigen rol in het geheel.

De kwetsbaarheid van broers en zussen: hoe je soms verlangt naar de aandacht die je vader of moeder aan je broer of zus geeft. Hoe je soms niet kunt zien wat jijzelf reeds ontvangen hebt, maar wel haarscherp ziet wat de ander heeft gekregen. Hoe je jezelf telkens weer met anderen vergelijkt: met je familieleden, met je vrienden, met je collega's.

Hoe je ook bij jezelf soms een scherpte bemerkt, omdat je eigenlijk jaloers bent.

Dan opeens komt er een moment, waarop je hardhandig tegen de grens aanloopt. Waarop je gedwongen wordt om in te zien wat echt bij jou hoort en waarin je een ander probeert te zijn. Het moment ook, waarop je je realiseert op je eigen manier gezegend te zijn.

Het is een van de vele verhalen die ons vertellen hoe wij de oproep van Johannes in praktijk kunnen brengen: elkaar lief te hebben. Dat vraagt oog te hebben voor de eigenheid van de ander, ruimte te laten voor zijn of haar plek, en ons niet bedreigd te voelen.

Het verhaal vertelt ons ook in breder verband, in de manier waarop wij als groepen mensen met elkaar omgaan, dat het religieuze verhaal niet onze vijandschap voedt, maar dat het laat zien dat er

ruimte is voor ieder. Gods zegen, om de zware begrippen van de bijbel te vervallen, is er voor ieder kind. Er is niet een zegen te verdelen. Ieder krijgt zijn eigen deel. Het is net als met kinderen met hun verjaardag: ze krijgen niet allemaal hetzelfde cadeau om van het gezeur af te zijn. Ieder kind krijgt het cadeau wat bij hem of haar past.

In de liefde van godswege is ruimte genoeg voor beide broers onder de zon. Ik realiseer me, dat dit lastig is om vol te houden, als de ene broer, de andere het bestaansrecht betwist.

Toch geloof ik dat dit tegenwicht van ongelooflijk veel belang is.

Wij moeten de religieuze schat niet laten opsluiten in het vernietigende keurslijf van het fundamentalisme, of dat nu christelijk, joods, islamitisch of boeddhistisch is.

Daar wordt de ruimte versmalt tot een wij dat zich bedreigt voelt door het zij.

De verhalen van de bijbel, verhalen van de broers, vertellen ons dat er juist ruimte is. Pas in die ruimte krijgt de broederliefde gestalte.

Amen